Doc. dr. sc. Mirela Krešić[*]

Izvorni znanstveni rad
UDK 334.73(497.5 Slavonija) "18"
346.27(497.5)(091)
Primljeno: siječanj 2015.

HRVATSKE KUĆNE ZADRUGE: DIOBA *PER LINEA* ILI *PER CAPITA*[**]

Sažetak: Dioba kućnih zadruga smatrala se „najvećom i najvažnijom strukturnom promjenom" koja je obilježila hrvatsko društvo druge polovine 19. stoljeća. Problem diobe bio je dvovrstan te se javio kao rezultat dvojbi treba li omogućiti diobe zadruga i ako da, prema kojemu bi se kriteriju trebala dijeliti zadružna imovina. S obzirom na prihvaćenu politiku uklanjanja zadruga kao relikta prošlosti svi su zadružni zakoni (1870., 1874., 1889.) prihvatili diobu i to *per linea* diobu. Uslijed analize zakonskog okvira, objavljene sudske i upravne prakse te različitih rasprava, smatramo kako je prihvaćanje *per linea* diobe, unatoč stalnim prigovorima, posljedica približavanja zadružnog uređenja Općem građanskom zakoniku i pravnom sustavu koji se u Hrvatskoj i Slavoniji počeo izgrađivati njegovim uvođenjem.

Ključne riječi: kućna zadruga, Hrvatska i Slavonija, dioba, *per linea*, *per capita*, Opći građanski zakonik (OGZ)

1. UVOD

Kućna zadruga je karakteristična za područje Hrvatske premda su zadruga odnosno instituti slični zadruzi postojali i na drugim slavenskim područjima. Ujedno taj oblik (kućne/obiteljske) ekonomske zajednice nalazimo i kod drugih, neslavenskih i neeuropskih, naroda kao pojavu karakterističnu za određeni stupanj društveno-gospodarskog razvoja.[1] Prema načelima obiteljske ekonomske organizacije prisutnima kod zadružnih obitelji živjele su i inokosne obitelji.[2] Naime, nakon raspada zadružne obitelji novonastala (u pravilu seljačka) obitelj nije se mogla u potpuno-

* Dr. sc. Mirela Krešić, docentica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg maršala Tita 14, Zagreb.

** Rad je djelomično izmijenjena i skraćena verzija istoimenog rada izrađenog u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu „Novo hrvatsko pravo", znanstveni zadatak „Povijest hrvatskog prava i njegove europske pravnopovijesne pretpostavke".

1 Sicard, E., *Razmišljanja o postojanju i konceptu kućnih ekonomskih zajednica*, Sociologija sela, god. XII, 43, 1/1974., str. 28. – 52. Pavličević, D., Hrvatske kućne zadruge I (do 1881), Zagreb, 2010., str. 51. – 58.

2 Rihtman-Auguštin, D., *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb, 1984., str. 17. – 18.

sti smatrati obitelji u skladu s pravilima građanskog prava, s obzirom na to da je u njoj i nadalje prevladavao tradicionalni način života i rada. Upravo je ta prisutnost tradicionalnih obilježja života i rada utjecala, među ostalim, u razdoblju nakon ukidanja feudalnih odnosa na tijek i brzinu razvoja novog društvenog i gospodarskog poretka, naročito na afirmaciju privatnog vlasništva u odnosu na zadružno (zajedničko) vlasništvo. Istodobno je stvaranje pretpostavki za izgradnju novih društvenih i gospodarskih odnosa pridonijelo procesu raspada zadruga i to zbog nemogućnosti prilagodbe dijela zadruga novim tržišnim uvjetima života i rada. Pri tome se kao poseban problem pokazao novi pravni okvir koji se temelji na Općem građanskom zakoniku (dalje u tekstu: OGZ) u okviru kojeg hrvatske kućne zadruge nisu uspijevale pronaći zadovoljavajući način opstanka. Stoga je bilo potrebno posebnim zakonodavstvom urediti pravni položaj zadruga pri čemu se naročito nametnulo uređenje pitanja njihove diobe.

2. HRVATSKA KUĆNA ZADRUGA PRIJE UKIDANJA FEUDALIZMA

Kućna zadruga bila je najzastupljenija kod seljačkog stanovništva koje se bavilo poljoprivredom i koje je u okviru feudalnoga gospodarskog poretka obrađivalo kmetska selišta. Politički čimbenici feudalnog razdoblja iskoristili su postojanje i organizaciju zadruga radi vlastitih interesa sprječavajući svaki pokušaj njihova uklanjanja. Vidljivo je to na primjeru početaka robnonovčane privrede u kontinentalnoj Hrvatskoj tijekom 15. i 16. st. kada su se zadruge našle u nekarakterističnom pravno-gospodarskom okruženju. Uslijedilo je slabljenje zadružnih veza koje je potom vodilo prema stvaranju individualnih obiteljskih posjeda bilo izdvajanjem pojedinaca na posjede nastale krčenjem izvanselišnih zemalja, bilo dijeljenjem zadružnih selišnih posjeda. No kada je s ponovnom feudalizacijom (tzv. refeudalizacija ili drugo kmetstvo) u 17. st. uslijedilo povećanje feudalne rente, proces raspadanja zadruga bio je zaustavljen. Naime, povećanje radnog dijela feudalne rente zahtijevalo je od prosječnih seljačkih posjeda više radnosposobnih osoba, a kako je, osim toga, za diobu bilo potrebno odobrenje vlastelina, oni su sprječavali diobe selišta na manje posjede koji ne bi bili u stanju ispunjavati feudalne obveze.[3]

U Tripartitu, okosnici ugarsko-hrvatskog prava, ne spominju se zadružni kmetovi pa tako ni zadruge. No činjenica da u Tripartitu sadržana koncepcija vlasništva nije bila izgrađena na zatvorenom krugu stvarnih prava, omogućavala je suživot zadruga i njezina običajno-pravnog uređenja s onim institucijama koje su u Tripartitu izričito navedene.[4] Prema Tripartitu kmetovi – inokosni ili zadružni – nisu imali pravo vlasništva nad kmetskim selištima već isključivo pravo uživanja. Tako su pravo uživanja nad zadružnim selištima kao i zadružna imovina (npr. sredstva za proizvodnju) pripadali članovima zadruge. Premda su članovi zadruge u pravilu bili vezani krvnim te bračnim srodstvom, zadruga se nije smatrala isključivo srodničkom zajednicom već je vrlo važno bilo njezino viđenje kao gospodarske jedinice. Ovo je važno istaknuti kako bi se upozorilo na postojanje nesrodničkih zadruga.

3 Bösendorfer, J., *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950., str. 51. Gavazzi, M., *Sudbina obiteljskih zadruga jugoistočne Europe*, Gavazzi, M. (ur.), *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Zagreb, 1978., str. 90. Adamček, J., *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb, 1980., str. 692. – 693. Gross, M., *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb, 1984., str. 208.

4 Na nesuglasje Tripartita i stvarnog položaja seljačkog stanovništva upućuje i mađarski povjesničar Jenő Szűcs kada kaže kako pravni položaj devet desetina stanovništva Kraljevstva nije potvrđen pravilima Tripartita. Iako on, što je i razumljivo, izričito ne spominje uobičajeni zadružni život u hrvatskim krajevima, nesumnjivo je ova njegova konstatacija primjenjiva i na hrvatske kućne zadruge. Szűcs, J., *Oris triju povijesnih regija Evrope*, Bibó, I.; Huszár, T.; Szűcs, J. (ur.), Regije evropske povijesti, Zagreb, 1995., str. 213.

Nakon smrti člana zadruge imovina zadruge je, prema običajnom pravu, i dalje ostajala kod onih koji su živjeli s pokojnikom, dakle u kućnoj zadruzi. To su bili sinovi, braća, nećaci, a samo u izuzetnom slučaju kćeri tj. žene kao članice zadruge, ako se nisu udale ili su se udale unutar zadruge, odnosno ako nije bilo nijedne muške osobe u zadruzi.[5] O nemogućnosti nasljeđivanja posredno se može zaključiti iz nastojanja da se oblikuju kmetska selišta jednake veličine, a time i približno jednake gospodarske snage. Tako su npr. Slavonskim i Hrvatskim urbarom Marije Terezije bile utvrđene stalne i nepromjenjive mjere podaničkih selišta koje su bile usmjerene na sprječavanje njihova dijeljenja ispod određenog minimuma.[6] Premda nije bilo nasljeđivanja niti su se zadruge dijelile, udio u zadruzi se ipak, prema potrebi, mogao odrediti i to *per capita*, ali samo za muškarce.

Pri preuređenju vlastelinsko-kmetskih odnosa u Ugarskom saboru su od 1836. do 1840. godine usvojeni zakonski članci kojima je cilj bio prilagoditi život na selu tržišnom sustavu privređivanja.[7] Ti su zakoni dopuštali diobu selišta, neovisno je li riječ o inokosnom ili zadružnom selištu, uz utvrđeni diobeni minimum te dopuštenje vlastelina.[8] Dijelom tih usvojenih propisa bio je i zakonski članak VIII.:1840. o nasljeđivanju podanika koji je pokazao kako načela nasljednog prava sadržana u njemu nisu primjenjiva na zadružne obitelji, iako iz vremena prije njegova donošenja nema izvora koji izričito govore kako su svi članovi zadruge bili jednako ovlašteni na imovinu pri čemu se zajednička imovina imala dijeliti prema broju glava koje imaju stalno ostati u istoj kući, tj. prema muškim glavama. Nigdje, nadalje, nije stajalo kako su prava imali samo oni koji su radili u zadruzi i na taj način povećavali zadružnu imovinu, ali ne i oni koji više nisu bili dijelom zadruge, kao npr. udane kćeri ili muškarci otišli na zanat. No kada je spomenuti zakonski članak trebao stupiti na snagu pokazalo se kako odredbe o nasljeđivanju, na temelju kojih su potomci obaju spolova imali jednaka prava, gdje se zajednička imovina dijelila prema „rozgvah" tj. *per linea*, a ne *per capita*, dok se ovlaštenje na imovinu zadruge stjecalo rodbinskom vezom,[9] a ne na temelju gospodarskog jedinstva, nisu odgovarale običajnom pravu. Primjeni tih odredaba usprotivili su se vlastelini pozivajući se upravo na njihovu protivnost običajnim pravilima tako da se odredbe zakonskih članaka iz razdoblja 1836. – 1840. na hrvatsko-slavonskom području nisu primjenjivale. Ipak, njihovo je donošenje bilo važno u kasnijem razdoblju kada se u nedostatku zadružne zakonske regulacije pozivalo na njihove odredbe.

Prije donošenja zadružnih zakona u kojima je, među ostalim, trebao biti predviđen način diobe zadruge nije se znalo kako provoditi diobe odnosno kako prosuđivati ovlaštenje pojedinih zadrugara na zadružnu imovinu: *per capita* ili *per linea*. Protivnici diobe *per linea* smatrali su kako primjena ovog oblika diobe nema nikakvo povijesno utemeljenje te da je pojam zadruge protivan pojmu loze jer je pravo uživanja zadružne imovine prije 1848. pripadalo zadruzi, a ne lozama.[10] Međutim, u svim poslije prihvaćenim zadružnim zakonima pitanje diobe bilo je riješeno na

5 Gavazzi, M., *op. cit.* u bilj. 3, str. 81.

6 Strohal, J., *Razvitak zadružnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb,1907., str. 17., 30.

7 Tekst zakonskih članaka v. Vežić, M., *Urbar hrvatsko-slavonski*, Zagreb, 1882., str. 243. – 349. kao i Utješenović Ostrožinski, O., *Kućne zadruge*. *Vojna Krajina*, Zagreb, 1988., str. 38. – 41.

8 Vladimir Mažuranić, na temelju uvida u zapisnike Hrvatskog sabora, navodi kako se Sabor još 1758. bavio pitanjem diobe zadruga u Banskoj Hrvatskoj smatrajući kako se ne smije zapriječiti dioba ako postoji dovoljno zemljišta. Mažuranić, V., *Prinosi za hrvatsko pravno povijesni rječnik*, Zagreb, 1908., str. 241.

9 Bilo je zadruga koje nisu bile povezane krvnim ili bračnim srodstvom. One su nastajale tako da se s postojećom srodničkom zadrugom ili s inokosnom obitelji uzadružila još jedna, ili što je rjeđe, više zadruga ili obitelji. Događalo se to ili slobodnom odlukom sudionika uzadruživanja ili pod izvanjskom prinudom što je bio razmjerno čest slučaj na području Vojne krajine gdje su vojne vlasti provele brojna prinudna uzadruživanja. Gavazzi, *op. cit.* u bilj. 3, str. 83.

10 Iz Zapisnika Gospodarskog društva podružnice Dugo Selo, Pavličević, *op. cit.* u bilj. 1, str. 208.

jednak način, prihvaćanjem diobe *per linea*, iako se kao najveći nedostatak svakog od tih zakona smatralo upravo to prihvaćeno načelo. Ovaj začarani krug u kojem su se našle hrvatske kućne zadruge s mogućnošću diobe *per linea* u vezi je i s uvođenjem OGZ-a i njegovih odredaba o vlasništvu i nasljeđivanju te uređenju obitelji i nastojanju da se zadruge uklope u novi pravni i gospodarski sustav koji se počeo izgrađivati ukidanjem feudalizma.

3. HRVATSKA KUĆNA ZADRUGA 1848. – 1870.

U okviru pravnog (ne)uređenja kućna zadruga je ušla u revolucionarnu 1848. koja je unijela znatne promjene u postojeće društvene i gospodarske prilike. Ukidanje feudalnih odnosa nije bilo potpuno, zahvatilo je jedan važan dio, onaj koji se odnosio na alodijalnu i selišnu zemlju, ali je problem izvanselišnog i zajedničkog zemljišta ostao i dalje prisutan. Kada je Hrvatski sabor donio zakonski članak XXVII.:1848., u §3. bilo je određeno kako prijašnji vlastelinski podanici postaju neograničeni vlasnici urbarijalnih nekretnina te im je dano neograničeno pravo raspolaganja.[11] Iako kralj nije sankcionirao ovaj zakonski članak, on se ipak primjenjivao sve do 1853. i donošenja Patenta[12] kojim su ukinute sve veze bivših vlastelina i podanika (§1.). Zbog ukidanja ovih odnosa bivši su podanici dobili pravo vlasništva nad selištima koje su dotad uživali te slobodu raspolaganja, ali uz određena ograničenja koja su predviđena ili će biti predviđena kad je posrijedi raspolaganje seljačkim dobrima (§6.).

Praksa je pokazala kako je sadržaj Zakona iz razdoblja 1836. – 1840. ali i 1848. te 1853. godine, bio primjereniji inokosnim obiteljima na selištima, dok je njihova primjena kad je riječ o zadrugama i zajedničkoj zadružnoj imovini izazvala brojne neželjene posljedice. Stoga je zadruga, njezino uklanjanje, opstanak ili pretvaranje u individualni seljački posjed postala jedna od najvažnijih tema u godinama koje su slijedile. Hrvatski sabor zadrugom se prvi put bavio 1848. pri izradi tzv. Krajiškog ustava.[13] Istodobno na području građanske Hrvatske nije postojao zakonski okvir koji bi na odgovarajući način, s obzirom na nastale društveno-gospodarske promjene, uređivao zadrugu koja se našla u pravnoj nepoznanici. Počeo se stoga primjenjivati spomenuti zakonski članak iz 1840. na temelju kojega se moglo slobodno raspolagati selištem odnosno dijeliti ga, založiti, prodati te nasljeđivati. Bilo je to u suprotnosti sa zadružnim običajnim pravom te je primjena ovog zakonskog članka u kratkom vremenu omogućila masovne diobe zadruge.[14] Ta su zbivanja potaknula bana Jelačića da 1850. zabrani daljnje diobe zadruga pri čemu je istaknuo potrebu donošenja posebnog zadružnog zakonodavstva.[15] Iste se godine na temelju naredbe bečkog Ministarstva pravosuđa krenulo s uvođenjem privremenih zemljišnih knjiga u koje su se trebali upisati svi vlasnici zemljišta pri čemu je u slučajevima kada je cijela obitelj imala nerazdijeljene

11 Zakonski članak XXVII. o ukinuću urbara i urbarskih službah. *Zapisnik Sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hèrvatske i Slavonske 5. i slědećih měseca lipnja i sèrpja danah godine 1848 dèržanog*, U Zagrebu, tiskom bratje Županah, knjigotiskarah i knjigotaržacah, 1848., str. 28.

12 Patent o izvršbi razterećenja zemljištnoga i o uređenju kako urbarskih tako i srodnih im posjednih razmjerah u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Vežić, *op. cit.* u bilj. 7, str. 353. – 372.; Smrekar, M., *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Knjiga četvrta. Zagreb, 1903, str. 872. – 885.

13 Zakonski članak XXVI. o ustavu krajiškom i polašticah Krajine, *Zapisnik Sabora*, *op. cit.* u bilj. 11, str. 20. – 28.

14 Gross navodi kako je „manija dijeljenja" koja je uslijedila pokazala kako se veliki dio zadruga održavao isključivo zbog pritiska vlastelina koji su imali pravo uskratiti diobu, a kada pristanak više nije bio potreban započele su brojne diobe. Gross, *op. cit.* u bilj. 3, str. 209.

15 Utješenović Ostrožinski, *op. cit.* u bilj. 7., str. 50. Pavličević, *op. cit.* u bilj. 1, str. 316.

nekretnine bilo potrebno na temelju pravila o nasljeđivanju utvrditi koji članovi obitelji i u kojem omjeru imaju pravo na dotične nekretnine i potom ih upisati kao suvlasnike na istima.[16] Utvrđivanje odgovarajućeg udjela zapravo je značilo razbijanje zadruga jer se nije vodilo računa o postojanju zadružnog, zajedničkog vlasništva bez utvrđenog udjela pojedinih članova. Jelačić je stoga uputio zahtjev austrijskom ministru pravosuđa Kraussu o upisivanju zadružnog zemljišta u zemljišne knjige kao zajedničkog vlasništva, što je on uz napomenu obveznog konzultiranja ministarstva unutarnjih poslova i ministarstva poljoprivrede prihvatio. No ta će Jelačićeva zamolba biti konkretizirana tek 1853.[17] Znatno prije, s obzirom na to da su se diobe potajno nastavile, a ponegdje se pokazala i njihova korisnost, Banska vlada je 1851. dopustila diobu, no uz najmanju izmjeru od ¼ kmetskog selišta. Dioba, bez poštivanja najmanje izmjere, omogućena je 1858. odlukom Carskog i kraljevskog hrvatsko-slavonskog namjesništva (dalje u tekstu: Namjesništvo), ali samo ako je postojala potreba za diobom zadruge. Sadržaj odluke potvrđen je okružnicom bana Šokčevića 1862. nakon učestalih dioba, a da se nije vodilo računa jesu li diobe zaista potrebne.[18]

3.1. Položaj kućne zadruge nakon uvođenja OGZ-a

Prekretnicu u zadružnoj problematici izazvalo je uvođenje OGZ-a koji nije poznavao zajedničko vlasništvo nad nekretninama nego samo suvlasništvo u kojem svaki pojedinac ima svoj idealni dio. Na Jelačićev zahtjev bečko Ministarstvo pravosuđa izdalo je već spomenutu naredbu 1853., kao ispravak naredbe o uvođenju privremenih zemljišnih knjiga, na temelju koje se u zemljišne knjige upisivalo ime i kućni broj zadruge sa zajedničkim vlasništvom. Ova se odredba dugoročno gledano pokazala izuzetno važnom jer su se zadrugama smatrale samo one kućne zajednice koje su kao takve bile upisane u zemljišne knjige. Odnosno, ako nekretnine nisu bile upisane u zemljišnim knjigama kao zadružne, na njih su se primjenjivala pravila sadržana u OGZ-u, uključujući i pravila o nasljeđivanju. Sadržaj naredbe preuzet je i u naredbu iz 1855. kojom je uveden Gruntovni red.[19]

Zakonska neuređenost i nedosljednost te novouvedeni Izvanparbeni postupnik (1854.)[20] omogućili su veliki broj ostavinskih rasprava nakon smrti zadrugara čime su se na neizravan način razbijale zadruge. No ostavinske rasprave o zadružnom imetku zapravo nisu imale pravnu osnovu s obzirom na to da nije bilo zadružnog zakona koji bi sadržavao propise o tome obavlja li se dioba zadruga *per capita* ili *per linea*.[21] Raskorak između pravnog uređenja i stvarnog stanja bio je povod za naredbu ministra Kraussa iz 1857. kojom su nasljednopravne odredbe OGZ-a i Izvanparbenog postupnika u vezi sa zadrugama i njihovom imovinom stavljene izvan snage.[22] Donoše-

16 §12. Privremena naredba o gruntovnicah i uknjižnicah pri kotarskih sudovih u krunovini Hervatskoj i Slavonii, *Sveobći dèržavozakonski i vladni list za Carevinu Austriansku*, komad CXXXV, 1850., br. 382. Usp. Strohal, *op. cit.* u bilj. 6, str. 84. – 85.

17 Pavličević, *op. cit.* u bilj. 1., str. 136. Gross, *op. cit.* u bilj. 6, str. 211. Strohal, *ibid.*, str. 86.

18 Strohal, *ibid.*, str. 83.

19 Naredba ministra pravosudja kriepostna za kraljevine Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, za srbsku Vojvodinu i tamiški Banat, kojom se izdaju propisi, kako se imadu obnarodovati novi zapisnici gruntovnički, i kako se imadu isti zapisnici voditi kao gruntovnice, *Mala sbirka zakonah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju i za hrv.slav. Krajinu – Gruntovni red i naknadne mu naredbe*, Zagreb, 1879., str. 1. – 121.

20 Hrvatski zakoni III – Propis o neparbenim pravnim poslovima, Zagreb, 1900.

21 Pavličević, *op. cit.* u bilj. 1, str. 136. – 137.

22 Posilović, S., *Opći austrijski građanski zakonik*, Zagreb, 1900., str. 287.

nje te naredbe bilo je iznimno važno jer je, smatramo, neprimjenom nasljednih odredaba OGZ-a na zadruge izbjegnut veći broj ostavinskih rasprava koje bi u okviru pravno neuređenih zadruga izazvale još veće društvene, gospodarske te obiteljske nedaće.

Pravni sustav koji se počeo izgrađivati na temelju OGZ-a svojim vlasničkim i nasljedno-pravnim uređenjem bio je protivan dotadašnjem zadružnom običajnom uređenju. No znatnu teškoću izazvalo je i obiteljsko-pravno uređenje OGZ-a u osnovi kojeg je bila inokosna (nuklearna) obitelj, što zadruga svakako nije bila, premda je primjerice jedno mišljenje Vrhovnog suda u Beču isticalo kako je jedina razlika između inokosne i zadružne obitelji u broju članova što bi posljedično omogućavalo primjenu pravila OGZ-a na zadruge.[23]

Kućna zadruga je, ako se promatra njezin unutarnji ustroj, primjer složenog oblika kućanstva u kojem je više nuklearnih obitelji (roditelji i djeca) moglo živjeti poredano vertikalno odnosno horizontalno.[24] Kada se zadružna složena obitelj promatra u okviru OGZ-a, onda se pod obitelji podrazumijevaju praroditelji sa svim svojim potomcima (§40.) dok jedna nuklearna obitelj kao njezin sastavni dio odgovara pojmu loze prema OGZ-u (§41.). U skladu s ovakvim izgledom (složene) zadružne obitelji, zadružna imovina se trebala dijeliti između pojedinih nuklearnih obitelji tj. *per linea*. U temelju diobe po lozama jest srodstvo odnosno prijenos prava i obveza s pretka na potomka tj. (zakonsko) nasljeđivanje. Podjela *per linea* izjednačila je pravo tražiti diobu zadruge i pravo na zadružnu imovinu. Naime, dajući aktivno diobno pravo predstavnicima loze, proizlazilo je da samo oni imaju pravo na zadružnu imovinu, a svi ostali članovi te loze svoje pravo na imovinu izvode iz prava predstavnika loze. Prema tome je za ostvarivanje prava iz zadruge postalo mjerodavno predstavništvo u zadruzi, a ne članstvo kao prije. Osim toga, iako u zadrugama nije bilo nasljeđivanja, nasljedno pravo je našlo svoj izražaj u aktivnom diobnom pravu zadružnih članova i to onih koji, genealoški gledano, proistječu od zadružnih predstavnika ili su pravo u zadruzi stekli na temelju ugovora.[25]

3.2. Počeci zadružnog zakonskog uređenja

Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beču 1858. godine pozvalo je Namjesništvo da podnese zakonsku osnovu o uređenju zadružnih odnosa, ističući kako je nužno da se, kad je riječ o seljačkim dobrima, uvedu drukčija načela od onih koja vrijede za nasljeđivanje drugih dobara te da se nakon smrti pojedinog zadrugara ne mogu u vezi s njegovim zadružnim dijelom imovine provoditi ostavinske rasprave kako je to propisano Izvanparbenim postupnikom.[26] Slijedom toga Namjesništvo je izdalo naredbu naglašavajući nužnost sređivanja postojećih zadruga uz pitanje mogu li se te kako dijeliti zadruge, odnosno kakvo bi trebalo biti nasljeđivanje kod seljačkih po-

23 Gross, *op. cit.* u bilj. 3, str. 214. – 217.

24 Istraživanja povijesti obitelji u Hrvatskoj u posljednjim desetljećima pokazuju kako nisu potpuno ispravne predodžbe o rasprostranjenosti velikih zadružnih kućanstava. Statistički podaci s kraja 19. stoljeća govore o prevladavanju zadruga, međutim analize pojedinih kućanstva pokazuju kako nije bila riječ o kućanstvima s isključivo velikim brojem članova. Uz kućanstva u kojima je postojao složeni, višeobiteljski ustroj postojala su i kućanstva jednostavnog, nuklearnog ustroja. Prosječan broj ukućana u sjevernoj i središnjoj Hrvatskoj s kraja 19. stoljeća bio je 5,4 – pri čemu ih je u zadrugama bilo sedam, a u tajno podijeljenim zadrugama i nezadružnim kućanstvima 4,9. Čapo Žmegač, J., *Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj*, Narodna umjetnost, Zagreb, 33-2, 1996., str. 190.

25 Gruber, M., Misli o seljačkom nasljednom pravu, Mjesečnik, 7, 1913., knjiga II, str. 650. Strohal I. *Postanak i vrijednost sada valjanih zakona o zadrugama u Hrvatskoj i Slavoniji*, Mjesečnik, 1, 1908., str. 39.

26 Strohal, *op. cit.* u bilj. 6, str. 97.

sjeda. Prvi put službeno se koristio pojam „zadruge" umjesto dotadašnjeg pojma „patrijakalni život", a važnost ove naredbe proizlazi i iz činjenice da se njome htjelo doznati i dopuniti podatke o zadrugama i o životu u zadrugama. Na temelju ove naredbe bila je provedena jedna od prvih anketa o zadrugama i izrađen „Izkaz o zadrugah". Inicijativa je rezultirala prikupljanjem građe i donošenjem zaključaka koji su potom korišteni pri izradi niza nacrta zakona kojima se predlagalo uređenje zadružnih odnosa na hrvatsko-slavonskom području. Važno je istaknuti kako prikupljeni materijali govore da sve dok postoji zadruga nema mjesta nasljeđivanju iza pojedinog zadrugara, odnosno da zadrugar svojim dijelom zadružne imovine ne može raspolagati *inter vivos* i *mortis causa*. Ali ipak, dođe li do diobe, zadružna se imovina ima dijeliti *per linea* „kao da ovlaštenje u zadruzi prelazi od oca na sina na temelju nekog nasljednog prava".[27]

Namjesništvo je izradilo jedan od nacrta zakona o uređenju zadružnih odnosa pa iako nije bio prihvaćen, rješenja sadržana u tom prijedlogu, naročito ona koja se odnose na nasljeđivanje unutar zadruga, bila su važna za daljnji razvitak zadružnog prava. U nacrtu je istaknuto kako zadrugar ne može raspolagati zadružnom imovinom *inter vivos* ili *mortis causa* jer su zadrugarova prava na zadružnu imovinu nenasljediva i nakon smrti jednog zadrugara ta prava, zbog prihvaćene diobe *per linea*, prirastaju zadrugarima koji su članovi njegove loze. Ograničavanje priraštaja samo na članove loze umrlog zadrugara prema mišljenju Strohala upućuje na postojanje bezoporučnog nasljednog prava kad su posrijedi nekretnine iako nije riječ o nasljeđivanju u pravom smislu riječi. Pravo nasljeđivanje postojalo bi u slučajevima kada je u zadruzi preostala samo jedna osoba. Dok je dioba *per linea* vrijedila za nekretnine, za pokretnine je prema ovom nacrtu vrijedilo načelo diobe *per capita*.[28]

Svi nacrti o rješavanju zadružnog pitanja našli su se pred saborskim zastupnicima kada je nakon povratka ustavnosti održano prvo saborsko zasjedanje. Naime, ustavno razdoblje naslijedilo je od neoapsolutizma dva važna neriješena pitanja. Oba su se ticala hrvatskog sela koje je bilo opterećeno velikim problemima: utvrđivanje prava vlasništva izvanselišnih zemalja i pitanje zadržavanja ili uklanjanja zadruga.[29] Tako je Hrvatski sabor 1861. od niza seljačkih zahtjeva djelomično riješio pitanje uređenja zadruga i seljačkih dioba te ga je neposredno prije raspuštanja prihvatio kao zakonski članak CXII.:1861. Nacrt zakonskog članka o kojemu se raspravljalo u Saboru izradio je saborski odbor na temelju naprijed spomenutih nacrta. Iako prihvaćen u Hrvatskom saboru, zakon nije potvrdio kralj, a pokazalo se ubrzo kako većina njime nije bila zadovoljna, posebno zbog odredbe o diobi *per linea*, a ne *per capita*.[30] Međutim, rad na uređenju zadružnih odnosa nastavljen je tek nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.).

27 Pavličević, *op. cit.* u bilj. 1, str. 173. – 174., 319. – 320.; Strohal, *op. cit.* u bilj. 6, str. 102., 107., 149.

28 Strohal, *op. cit.* u bilj. 6, str. 113. – 118, 138.

29 Gross, *op. cit.* u bilj. 3, str. 227.

30 Strohal, *op. cit.* u bilj. 6, str. 164. – 168.; Šidak, J.; Gross, M.; Karaman, I.; Šepić, D., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914.*, Zagreb, 1968., str. 24.

4. HRVATSKA KUĆNA ZADRUGA 1870. – 1902.

Kada se napokon pristupilo rješavanju zadružnog pitanja, prihvaćena je bila ideja liberalne agrarne politike koja je, među ostalim, značila oslobođenje zemljišnog posjeda i seljaka od feudalnih obveza, stjecanje vlasništva te slobodu iskorištavanja zemljišta za vlastite gospodarske potrebe, odnosno uređenje zemljišnih odnosa prema pravilima privatnog prava u kojima je zemljište stvar koja se nalazi u pravnom prometu.[31] U skladu s tom idejom zakonodavni je rad bio usmjeren prema uklanjanju zadruga koje su smatrane reliktom prošlosti te branom gospodarskog razvitka. Tek je usvajanje posljednjeg zadružnog zakona predstavljalo odstupanje od politike potpunog uklanjanja kućnih zadruga. Upravo suprotno, u zadruzi se vidio način očuvanja seljačkog stanovništva od gospodarske propasti te je bilo moguće zadržati postojeće zadruge pa i osnivati nove.

Tijek razgradnje zadruga nije svugdje bio jednak i uvelike je ovisio o sposobnostima zadruge i njezinih članova da se prilagode novim gospodarskim prilikama. Otežavajuću okolnost u procesu tranzicije predstavljale su dvije velike agrarne krize koje su zahvatile Europu i koje nisu bile bez utjecaja na hrvatskom području. Od posebne je važnosti bila kriza koja je započela 1873. i trajala do otprilike 1895. godine. To je razdoblje intenzivnog rada na uređenju zadruga, ali i vrijeme u kojem se radilo na općem podizanju hrvatskoga gospodarstva u smislu jačanja trgovine i industrije. Istodobno je bilo nužno cjelokupni agrarni sektor okrenuti od autarkične poljoprivredne proizvodnje prema tržišnoj proizvodnji. Nije to bila lagana zadaća ni seljačkim gospodarstvima koja se nisu nalazila u zadružnom ustrojstvu. Ovakve gospodarske okolnosti pridonijele su „najvećoj i najvažnijoj strukturnoj promjeni“[32] na području agrara koja je imala znatne posljedice za cjelokupno društvo – diobi kućnih zadruga. Zadružno zakonodavstvo je u svojim počecima, kako je istaknuto, bilo usmjereno na ukidanje zadruge kao relikta prošlosti kojeg je trebalo ukloniti kako bi država napokon krenula naprijed u svojim razvojnim nastojanjima. No uskoro se počelo inzistirati na zadržavanju zadruge, ali i mogućnosti njezina ponovnog ustroja, jer je to, smatralo se, bio jedini način opstanka seljaštva koje je ubrzano propadalo. Čak i uz ono zakonodavstvo koje je omogućavalo i poticalo diobu zadruga, priličan je broj njih bio tajno podijeljen. Posljedica postojanja tajno podijeljenih zadruga tj. zadruga koje su prema van djelovale kao zadruge, a prema unutra kao individualni seljački posjed, bila je, među ostalim, nemogućnost korištenja različitih oblika financijske pomoći poput primjerice zajmova važnih za unapređenje proizvodnje i općenito za razvoj agrara.

4.1. Zakon o uređenju zadruga iz 1870.

Zakon o uređenju zadruga iz 1870.[33] prvi je hrvatsko-slavonski zadružni zakon te jedini u kojem je sadržana definicija zadruge. Zadruga je bila sastavljena od više porodica ili osoba koje su živjele u zajedničkom kućanstvu, pri čemu su se razlikovale seljačke i plemićke zadruge kojima je upravljao kućegospodar (§1.). Nekretnine, pokretnine i prava zadruge smatrali su se zajednicom

31 Krišković V., *Hrvatsko pravo kućnih zadruga*. Zagreb, 1925., str. 28.

32 Bićanić R., *Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873–1895*, Zagreb, 1937., str. 25.

33 Zakonski članak IV.:1870. ob uredjenju zadrugah, *Sbornik zakonah i naredbah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju* (dalje u tekstu: SZN), godina 1870., komad XV, br. 50, str. 295. – 307.

svih njezinih članova te su se morali uknjižiti na ime zadruge i „u svakom obziru smatrati kao jedno dobro" (§4.). Pravo stjecanja nekretnina i pokretnina kao i pravo raspolaganja pripadalo je zadruzi u skladu sa zakonom (§5.). Međutim, pravo stjecanja nekretnina i pokretnina pripadalo je i pojedinim članovima zadruge te se imovina stečena na taj način nazivala osebinom ili osebunjkom i njome su pojedinci mogli raspolagati u skladu s pravilima OGZ-a (§19.).

Članom zadruge bila je svaka muška i ženska osoba koja se u zadruzi rodila, priženila ili udala, odnosno osoba koja je primljena za člana zadruge posebnim ugovorom, ili je pristupanje zadruzi dopustio nekadašnji vlastelin, ili je na pristupanje prešutno pristala zadruga, tj. ako je osoba živjela bez prigovora zadrugara u zadruzi deset godina, a nije bila unajmljena kao služinčad. Izuzetak je bilo dijete koje je primljeno na othranjivanje u zadrugu kojem se potom desetogodišnji rok računao od navršene 16 godine života. Osim toga, ove osobe nisu smjele biti otpuštene ili otpravljene iz zadruge prema prije važećim propisima. Također su svi (u braku rođeni) potomci navedenih osoba bili članovi zadruge (§2.), a postojala je i mogućnost primanja novih članova u zadrugu (§3.).

Međutim, nisu svi članovi zadruge mogli tražiti diobu zadružnog dobra. Aktivno diobno pravo imao je svaki punoljetni ovlaštenik zadruge (uz izuzetak potomaka živih članova zadruge) kao i oporučni te ugovorni nasljednici ovlaštenika zadruge, potom štitnici i skrbnici za svoje štićenike i skrbljenike, ali samo zbog važnih razloga, te djevojka koja se udala iz svoje zadruge ako joj roditelji više nisu bili živi (§27.).

Nakon zatražene i dopuštene diobe, ona se provodila na temelju određenih načela. Tako su: a) članovi zadruge nekretnine dijelili *per linea* na temelju rodbinskih odnosa prema načelima građanskog zakona, dok su se pokretnine između članova zadruge starijih od 16 godina dijelile *per capita*; b) udovicama bez djece pripadalo je do ponovne udaje pravo uživanja na dijelu njezina pokojnog supruga dok je udovcu bez djece priženjenom u zadrugu pripadalo u vlasništvo dio po pokojnoj supruzi, osim kada je pokojni suprug ili supruga raspolagao svojim dijelom oporukom ili nasljednim ugovorom; c) osobi koja je bila primljena za člana zadruge, a nije drukčije ugovoreno te nije bila članom neke druge zadruge pripadao je jednak dio kao i onom zadružnom članu koji je dobio najmanje; međutim, ako nije bio ispunjen rok od deset godina življenja u zadruzi, pri diobi toj se osobi morala dati odgovarajuća odšteta; d) udanim ženskim članovima zadruge pri diobi odbijalo se sve ono što su dobile od zadruge pri udaji; i napokon, e) ako su se djeca ili pastorčad udovice odijelila iz zadruge udovici se moralo osigurati nužno uzdržavanje (§32.).

Per linea diobu kao ispravnu prihvatio je Stol sedmorice 1872. godine u povodu rasprave u vezi izmjenom Zadružnoga zakona iz 1870. Zaključeno je kako je kod prosuđivanja ovlaštenja pojedinih zadrugara na zadružnu imovinu, a s obzirom na opća nasljednopravna načela sadržana u zakonskom članku iz 1840. i u OGZ-u, pravilno da se zadružna imovina dijeli *per linea*. Međutim, Stol sedmorice nije bio dosljedan u svojim shvaćanjima jer postoji i presuda istog Suda u kojoj se izriče „da je jedini način diobe, koji je shodan naravi zadruge, a i jezgri pučkih običaja, taj, da se zadruga dieli na glave".[34]

Kako je Zakon iz 1870. omogućio diobu zadruga, lavina dioba koja je uslijedila izazvala je brojne posljedice. S jedne strane odgovorni za provedbu diobe nisu uspijevali na zadovoljavajući način odgovoriti na postavljenu zadaću, dok se s druge strane pojavila bojazan za opstanak seljačkih posjeda te strah od daljnjeg propadanja seljačkog stanovništva i mogućih socijalnih nemira na selu koji su pak mogli biti okidač za pokretanje nemira širih razmjera budući da je politička

34 Strohal, *op. cit.* u bilj. 6, str. 81.

situacija u Hrvatskoj bila napeta nakon gušenja bune u Rakovici i rasprava o reviziji Hrvatsko-ugarske nagodbe.[35]

Na saborskoj sjednici 1872. u raspravi u povodu donošenja dopunskog zakona zastupnik Matija Mrazović je, ocjenjujući Zadružni zakon iz 1870., rekao kako je „rijetko kojem zastupstvu pošlo za rukom stvoriti zakon, koji bi toliko zla počiniti mogao onima, kojima je namijenjen, kako je to uspjelo saboru, koji je stvorio Zak. čl. IV. od godine 1870."[36] Stoga je usvajanjem dopunskog Zadružnog zakona 1872.[37] uvedena tzv. pravostaja *(juristium)* za vrijeme koje se nije mogla nastaviti ni jedna rasprava koja se odnosila na diobe zadružnih dobara na temelju Zakona iz 1870. (§1.). Odnosno, prihvaćene su samo one diobe za koje je postojao dogovor svih punopravnih i na diobu ovlaštenih članova zadruge. Ovdje valja istaknuti kako je jedan od prigovora Zakonu bio vezan mogućnošću da pojedinac zahtijeva i ostvari pravo na diobu zadruge protivno željama većine, naročito ako je riječ o pojedincu koji ne pridonosi zadruzi, a svojim (obijesnim i samovoljnim) postupanjem razara zadrugu koja živi i radi na zadovoljstvo većine svojih članova.[38] Premda su diobe zadruga formalno obustavljene, u praksi su se nastavile provoditi potajne diobe.[39] No pokazalo se kako je donošenje zakona o pravostaji bilo nedovoljno za saniranje gorućeg problema te se ubrzo počelo raditi na izradi novog zadružnog zakona.

Odjel za pravosuđe Zemaljske vlade tražio je mišljenje Stola sedmorice o nedostacima Zadružnog zakona iz 1870. Izrada mišljenja bila je povjerena sucu Gostiši koji je, umjesto da iznese tražene nedostatke, Stolu sedmorice podnio prijedlog novog zakona o zadrugama prema kojemu se zadruga mogla podijeliti na zahtjev jednog punoljetnog muškog člana zadruge, kojemu je otac umro ili više nije član zadruge. Dioba zadružnih nekretnina potom se trebala provoditi *per linea* na temelju rodbinskih veza, a prema načelima OGZ-a. Stol sedmorice je uz neke izmjene prihvatio ovaj prijedlog te ga je proslijedio Zemaljskoj vladi. Najvažnije izmjene odnosile su se na ponovno priznavanje aktivnog diobnog prava ženskih članica zadruge koje su bile dobile još na temelju zakonskog članka VIII.:1840. Ipak je bilo uvedeno ograničenje na temelju kojega je ovo pravo bilo uskraćeno udanim kćerima.[40] Osim toga, priudanim udovicama i priženjenim udovcima dođe li do diobe, bilo bi priznato pravo vlasništva na pripadajućem dijelu. Ovo je bilo znatno bolje rješenje čak i od rješenja prihvaćenog u OGZ-u prema kojemu su bračni drugovi na ostavini svojeg umrlog bračnog druga stjecali samo pravo plodouživanja. Prijedlog Stola sedmorice bio je iskorišten za izradu prijedloga Zemaljske vlade koji je nakon kraljeve predsankcije i rasprave u Hrvatskom saboru prihvaćen 1874. kao novi Zakon o uređenju zadruga.[41]

---

35 Više v.: Pavličević, D., *Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća*, Radovi Filozofskog fakulteta Zavoda za hrvatsku povijest, *vol.* 20, Zagreb, 1987., str. 129. – 158.

36 Strohal, *op. cit.* u bilj. 25, str. 40.

37 Zakonski članak o pravostaji za diobe zadružnih dobara na temelju zakonskog članka IV.:1870., *SZN*, godina 1872., komad VII, str. 265. – 266.

38 Pavličević, *op. cit.* u bilj. 1, str. 242. – 243.

39 O problemu postojanja tajno podijeljenih zadruga v. Pavličević, D., *Pokušaj tipizacije kućnih zadruga*, Naše teme 33, 10, 1989, str. 2658.

40 Više o pravu ženskih potomaka na zadružnu imovinu v. Krešić, M., *Entitlement of Female Descendants to Property of Croatian Communal Household*, Journal on European History of Law, vol. 2, 2011., str. 73. – 85.

41 Strohal, *op. cit.* u bilj. 6, str. 206., 215. – 218., 222., 226. – 227., 240.

4.2. Zakon o uređenju zadruga iz 1874.

Hrvatski sabor je usvojio novi Zadružni zakon za područje građanske Hrvatske.[42] Premda je nakon razvojačenja dijela Vojne krajine tj. Bjelovarske županije 1871. to područje pripojeno Hrvatskoj i Slavoniji, ovaj Zadružni zakon nije se primjenjivao, nego su na snazi ostali prije doneseni krajiški propisi. Zakon iz 1874., kao i onaj prethodni, išao je za uklanjanjem zadruga jer na temelju toga Zakona nije bilo moguće ustrojiti novu zadrugu (§2.). I dalje je to bila posljedica shvaćanja zadruge kao zastarjele institucije koja ne omogućava razvoj pojedinca, društva i gospodarstva.

Članom zadruge smatrala se svaka muška i ženska osoba koja je 1. travnja 1848. bila zatečena kao suposjednica na zadružnom selištu, zatim osoba koja je nakon toga datuma rođena u zadruzi od roditelja zadrugara te osoba koja se priženila ili udala u zadrugu ili je u zadrugu primljena na temelju posebnog ugovora (§1.). U svezi s time diobu zadruge mogao je tražiti svaki punoljetni i samostalni muški i ženski član zadruge kojemu roditelj nije živ ili je prestao biti članom zadruge, zatim štitnici i tutori, ali samo zbog važnih razloga uz dozvolu tutorstvene oblasti, te vjerovnici i oštećenici u vezi s namirenjem zajmova i šteta koje su im počinili pojedini zadrugari (§12.).

I prema ovome Zakonu zadružne su se nekretnine dijelile, ako se zadrugari o načinu diobe nisu drukčije dogovorili, *per linea* onih koji su bili na životu 1. siječnja 1837.[43] Muškarac primljen u zadrugu dobivao je ono što je bilo dogovoreno pri primanju, a ako nije bilo ništa dogovoreno, dobivao je dio koji je bio jednak dijelu svake one loze koja je postojala u vrijeme njegova primanja u zadrugu. Ako je zbog nekog razloga bilo nemoguće to utvrditi, pripadao mu je dio koji je odgovarao dijelu svake loze koja je postojala u vrijeme diobe. Na ovaj način određivao se i pripadajući dio zadružne imovine one obitelji koja je bila primljena u zadrugu nakon 1. travnja 1848. Udovici s djecom pripadala su u vezi s uživanjem zadružne imovine sva prava pokojnog supruga, a ako bi došlo do diobe, na nju i djecu primjenjivale su se odredbe OGZ-a. Udovici zadrugara bez djece pripadalo je pravo uživanja zadružne imovine kao i drugim zadrugarima, a ako bi istupila iz zadruge, stjecala je ¼ dijela pokojnog supruga u vlasništvo. Za priženjene zadrugare vrijedila su jednaka pravila kao i za udovice, osim ako je drukčije bilo dogovoreno posebnim ugovorom (§13.). Ženskom članu zadruge koji je istupio iz zadruge mogao se pripadajući dio namiriti u naravi ili u gotovu novcu, prema procjeni pri diobenom postupku (§14.).

Ponovno prihvaćanje diobe *per linea*, unatoč iznimnim nastojanjima pojedinaca da dokažu kako je dioba *per capita* primjerenija hrvatskim prilikama, posljedica je približavanja odredbama Općeg građanskog zakonika te pravne svijesti ondašnjih pravnika, ali i prevladavanja liberalne gospodarske politike. Takvo stajalište proizlazi i iz izlaganja izvjestitelja saborskog odbora pri usvajanju zakona prema kojemu se novim Zakonom zadružno pravo nastoji približiti građanskom pravu te omogućiti potpuna sloboda diobe.[44] Zanimljivo je kako je u Saboru izostala rasprava o načinu diobe zadruge, za razliku od tiska gdje je Obzor zastupao stajalište kako je *per capita* dioba objektivnija i pravednija dok su Narodne novine isticale kako je socijalno i gospodarski najvažnija odredba novog Zakona prihvaćanje diobe *per linea*.[45]

---

42 Zakon od 3. ožujka 1874. o zadrugah, *SZN*, godina 1874., komad IX, str. 161. – 168.

43 Dana 1. siječnja 1837. stupio je na snagu zakonski članak IV.:1836. Taj se dan ujedno uzimao kao prvi dan u izradi genealoškog stabla pojedinih obitelji unutar zadruge.

44 Pavličević, *op. cit.* u bilj. 1, str. 251.

45 Pavličević, *op. cit.* u bilj. 1, str. 255.

Zakonom nije bilo predviđeno da zadrugar raspolaže svojim dijelom zadružne imovine pa je u praksi ta mogućnost postala vrlo sporna.[46] Zbog toga je 1877. usvojena dopuna zakona kojom je propisano kako za vrijeme postojanja zadružne zajednice nijedan zadrugar ne može raspolagati *inter vivos* ili *mortis causa* onim dijelom zadružne imovine koji bi mu mogao pripasti nakon provedene diobe (§1.).[47]

Nakon donošenja Zadružnog zakona 1874. i njegove primjene pokazalo se kako ipak nije prihvatljivo brzo uklanjanje zadruga koje se htjelo postići dotadašnjim zakonodavstvom. Gospodarski pokazatelji, s prevelikim cjepkanjem poljoprivrednog zemljišta, nisu bili previše optimistični te je trebalo zaustaviti pretjerano dijeljenje zadružne imovine.[48] Vlasti su pri tome u vidu naročito imale tajno podijeljene zadruge kojih je prema podacima iz 1880. bilo više od polovice ukupnog broja zadruga.[49] Osim toga, upravna tijela zadužena za provedbu dioba nisu ih uspijevala riješiti u primjerenom roku što je za zadruge, odnosno seljačka gospodarstva, predstavljalo izuzetno nesigurnu pravnu poziciju.[50]

Nepovoljna gospodarska situacija potaknula je Zemaljsku vladu na razmišljanja o jedinstvenom uređenju položaja seljaka (kako zadružnih tako i nezadružnih)[51] te je krajem 1882. izrađena Spomenica[52] kojom se željelo spriječiti pretjerano dijeljenje zadruga, odnosno cjepkanje zemljišta preko određenja najmanje zemljišne izmjere. Najmanja zemljišna izmjera mogla se, prema rješenjima ponuđenima u Spomenici, očuvati ostajanjem svih nasljednika u zadruzi ili na temelju načela prvorodstva gdje bi prvorođeni isplaćivao ostale nasljednike, tako da se polovica vrijednosti očeve imovine davala prvorođenom, a drugu polovicu vrijednosti dijelili su svi nasljednici, uključujući i prvorođenog, koji je onda isplaćivao svoje sunasljednike. Izrađena Spomenica kao i njoj pridruženi upitnici trebali su poslužiti za prikupljanje materijala potrebnih za daljnji zakonodavni rad, posebno za izradu zakona o nasljeđivanju kod seljaka.[53] Međutim, prije nego što se Zemaljska vlada odlučila krenuti dalje s tim projektom, učestali su zahtjevi za donošenjem zadružnog zakona koji bi vrijedio za cijelo područje Trojedne Kraljevine uključujući i pripojenu Vojnu krajinu.

Kada je 1881. područje Vojne krajine pripojeno građanskoj Hrvatskoj, na cjelokupnom hrvatsko-slavonskom pravnom području na snazi je bilo nekoliko zakona koji su uređivali zadruge: Zakon o uređenju zadruga iz 1874. i njegova dopuna iz 1877., zatim Osnovni krajiški zakon od 7.

46 Posebno o sporu Zemaljske vlade i Stola sedmorice v. Strohal, *op. cit.* u bilj. 25, str. 129. – 130.

47 Zakon od 8. prosinca 1877. kojim se dopunjuje zakon od 3. ožujka 1874. o zadrugama u pogledu razređivanja sa zadružnim dijelovima za vrijeme nerazdijeljene zadružne zajednice, *SZN*, godina 1877., komad XXXIII, str. 806.

48 Defilippis, J., *Razvoj obiteljskih gospodarstava Hrvatske i zadrugarstvo*, Sociologija sela, god. 43, 167 (1) 2005., str. 49.

49 Prema podacima iz 1880. godine u zadružnim odnosima živjelo je 62,41% poljoprivrednog stanovništva, a od njih 30% bilo je u nerazdijeljenim, tj. tajno razdijeljenim zadrugama – bili su uknjiženi u gruntovnici i poreznim knjigama kao zadruga, a zapravo su živjeli u inokosnim obiteljima. Prema tome je od 1,194.415 stanovnika bilo 531.069 ili 44,46% zadrugara. A ako se izdvoje samo postojeće zadruge i zadrugari onda je riječ o 257.048 ili 21,52% ljudi (1/5 stanovništva živjela je u postojećim zadrugama). Tajno podijeljenih bilo je 274.021. Na selu i od zemlje živjelo je još i 319.818 ljudi tzv. nezadrugara. Smrekar, *op. cit.* u bilj. 12, str. 966.

50 Godine 1887. bila je pokrenuta dioba 18.665 zadruga, od kojih je bilo riješeno svega njih 3.115. Krišković, *op. cit.* u bilj. 31, str. 29.

51 Jedna od ideja bila je i proširenje važenja OGZ-a jer su „zakonik taj stvorili najbolji pravnici svoje dobe, zakonik taj vrijedi i austrijskim zemljama već preko pola vijeka, i to vrijedi već dulje vremena za seljački stališ kao i za druge stališe“, ali do toga nije došlo jer se zaključilo kako i zbog primjene OGZ-a „kod nas autohtoni seljački stališ propada“. Strohal, *op. cit.* u bilj. 25, str. 208.

52 Sadržaj „Spomenice glede pitanja o regulaciji pravnih odnošaja seoskog posjeda u Hrvatskoj i Slavoniji“ vidjeti u: Mjesečnik, 1882., str. 758. Odgovori zastupstva općine Vinkovci objavljeni su u: Mjesečnik, 1883., str. 424. – 434.

53 Strohal, *op. cit.* u bilj. 25, str. 210., 278. – 280., 416.

svibnja 1850. i njegove izmjene i dopune iz 1871. godine,[54] iz 1876.[55] te Zakon o uređenju krajiških zadruga iz 1880.[56] Stoga je 1889. bio donesen novi Zakon o zadrugama kojim su se nastojali riješiti problemi s kojima je bilo suočeno hrvatsko seljaštvo.

Valja još jedanput istaknuti kako se zadružna problematika isprepletala s nastojanjima oko uređenja položaja cjelokupnog seljačkog stanovništva odnosno uređenja seljačkog posjeda, neovisno o tome je li riječ o posjedu na kojem je živjela zadružna ili inokosna obitelj. Razlog isprepletanja mogao se pronaći i u činjenici da su inokosne obitelji na selu također živjele odnosno ravnale se prema zadružnim načelima.[57] Stoga su i inokosne obitelji imale teškoća u prilagođavanju pravilima OGZ-a. Nastojanja oko jedinstvenog uređenja položaja seljačkog stanovništva bila su potpuno opravdana, naročito ako se uzme u obzir da je takvo što bilo omogućeno OGZ-om čiji je §761. predviđao izradu posebnog seljačkog nasljednog prava.

4.3. Zakon o uređenju zadruga iz 1889.

Zadružni zakon iz 1889.[58] bio je prvi zadružni zakon donesen za cijelu Kraljevinu, uključujući i područje ukinute Vojne krajine. Osnovna mu je namjera bila zadržati postojeće zadruge, odnosno omogućiti da se dođe li do diobe, na odijeljenom dijelu osnuju nove zadruge. Iste godine donesen je i naputak o provedbi Zakona.[59]

Usvajanje ovog Zakona značilo je odustajanje od potpunog uklanjanja zadruga iz pravnog života jer se smatralo kako su prijašnji zakoni odgovorni za nanošenje štete seljačkom stanovništvu koje se nije uspjelo prilagoditi nastalim promjenama. Međutim, bilo je i mišljenja protivnih traženju isključivog krivca za propadanje seljaštva u liberalnim zadružnim zakonima. Među njima su se isticali R. Bićanić i V. Vernić koji su naglašavali važnost gospodarskih čimbenika poput prodora kapitalizma i jačanja tržišta, velikih poreza i seljačkih zaduženja. U prilog tome išla je i činjenica kako su zakoni bili doneseni za cjelokupno hrvatsko-slavonsko područje, ali njihov učinak nije bio jednak u svim krajevima.[60]

Ovim Zakonom zadruga je bila priznata kao pravna osoba sa zajedničkim vlasništvom koje je načelno nedjeljivo i neotuđivo bez sporazuma svih ili većine zadružnih članova te u kojoj nema nasljeđivanja. Zadruga je prema trećim osobama postojala samo ako su zadružne nekretnine bile upisane na zadrugu kao vlasnicu (§3.), s time da je zadruga bila ovlaštena stjecati kako nekretni-

---

54 Zakon od 8. lipnja 1871. o promjeni nekojih administrativnih uredabah u vojnoj Krajini, Vežić, M. (ur.), *Pomoćnik za javnu upravu. Sbirka najvažnijih zakonah i naredbah*, Zagreb, 1884., str. 724. – 734. Ovaj Zakon je bio donesen u namjeri da se krajiške zadruge što je više moguće izjednače sa zadrugama civilne Hrvatske. Međutim puko preuzimanje pojedinih odredaba Zakona iz 1870., a ne vodeći računa o njihovoj usuglašenosti s krajiškim temeljnim propisima, rezultirali su brojnim manjkavostima i nedosljednošću.

55 Zakon od 29. prosinca 1876., kojim se preinačuju nekoje ustanove o zadružnih odnošajih sadržane u zakonu od 8. lipnja 1871. o promjeni nekojih administrativnih odredabah u vojnoj krajini valjan za utjelovljene dielove razvojačene krajine, Vežić, *op. cit.* u bilj. 54, str. 734. – 736. Ovaj Zakon je bio donesen za područje nove Bjelovarske županije, ustrojene na dijelu krajiškog područja koje je nakon razvojačenja 1871. godine bilo utjelovljeno civilnoj Hrvatskoj.

56 Zakon od 14. travnja 1880. o zadrugah u hrvatsko-slavonskoj krajini, Vežić, *op. cit.* u bilj. 54, str. 746. – 763. Ovaj Zakon bio je donesen za još neutjelovljene dijelove Vojne krajine.

57 Galjer J., *Osvrt na hrvatsku seosku obitelj*, Mjesečnik, 6, 1885., str. 290. – 294.

58 Zakon od 9. svibnja 1889. o zadrugah, *SZN*, godina 1889., komad VIII, br. 32, str. 365. – 382.

59 Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 16. prosinca 1889. kojom se izdaje provedbeni naputak k zakonu od 9. svibnja godine 1889. o zadrugah, Smrekar, *op. cit.* u bilj. 12, str. 1007. – 1049.

60 Opširnije v. Bičanić, *op. cit.* u bilj. 32, str. 27. – 29. Vernić, V., *Zaštita seljačkog posjeda*, Mjesečnik, 3, 1939., str. 128.

ne tako i pokretnine (§4.). Sve što je privrijedio kućegospodar ili bilo koji član zadruge smatralo se vlasništvom zadruge jer je svaki zadrugar bio dužan raditi na probitak i korist zadruge.

Dok je postojala zadružna imovina nijedan član zadruge nije mogao raspolagati *inter vivos* ili *mortis causa* onim dijelom zadružne imovine koji bi mu trebao pripasti nakon provedene diobe (§5.). Naime, pripadajući dio zadrugara nije bio izvjestan prije diobe nego se smanjivao ili povećavao ovisno o tome koliko drugih zadrugara (kod pokretnina) ili zadružnih loza (kod nekretnina) sudjeluje u vlasništvu zadružne imovine pri diobi.[61] Ipak postojali su slučajevi koji pokazuju kako su članovi zadruge, i za vrijeme postojanja zadruge, mogli dobiti dio svog zadružnog dijela. Tako npr. ako je zadrugar, predstavnik loze, bio dužan na temelju pravomoćne sudske presude platiti troškove kaznenog postupka ili odštetu, a zadruga je odbila preuzeti tu obvezu na sebe, zadružni se dio morao izlučiti u gotovu novcu.[62] Nadalje se pri istupanju iz zadruge zadrugara predstavnika isplaćivala otpremnina (§17.), a i djevojci je za udaju pripadala običajna oprema tzv. miraz (§54.).[63] Za razliku od djevojaka, mladićima koji su zbog ženidbe odlazili iz zadruge, zadruga nije bila dužna dati bilo kakvu opremu. Međutim, i djevojke su imale pravo na miraz samo ako su ga bile zatražile prije vjenčanja odnosno, ako su se prije udaje nagodile sa zadrugom o mirazu, mogle su na temelju dogovora tražiti miraz i nakon udaje. Vremensko ograničenje traženja miraza koje je postojalo u zadrugama bilo je suprotno §1225. OGZ-a prema kojemu je djevojka mogla tražiti miraz i nakon udaje. I raspolaganje *mortis causa* zadružnom imovinom bilo je moguće ako je na zadružnoj imovini preostala jedna obitelj ili jedna osoba, bilo zbog diobe bilo zbog smrti ostalih zadrugara. Zadružnoj imovini brisalo se zadružno svojstvo te se kao vlasnik upisivao predstavnik obitelji, odnosno zadnji član zadruge (§55.) koji je onda njome mogao slobodno raspolagati. Po službenoj dužnosti to se činilo nakon smrti posljednjeg člana zadruge i to upravo radi nasljeđivanja.[64] Nadalje su bila valjana sva oporučna raspolaganja koja su učinjena u vrijeme važenja prijašnjih zakona kojima je takvo raspolaganje bilo dopušteno te ako je oporučitelj umro prije nego što su ti propisi izgubili pravnu snagu (§5.).

Prema mišljenju Stola sedmorice zadrugari svoje pravo na zadružnu imovinu nisu ostvarivali prema pravilima OGZ-a, niti su se dijelovi koji su pripadali pojedinim zadrugarima smatrali *partes pro indiviso* jer zadrugar zapravo nije imao imovinu koja ujedno nije bila i zadružna imovina.[65] Ipak, uz ispunjavanje obveza prema zadruzi, svaki je zadrugar ujedno mogao raditi i za sebe. Ono što je kućegospodar ili zadrugar privrijedio dopuštenom posebnom radnjom, vlastitim imetkom ili osobnim pravom smatralo se njegovim vlasništvom tj. osebunjkom. S obzirom na to da nije bio posrijedi dio zadružne imovine zadrugar je osebunjkom mogao slobodno raspolagati (§§ 20., 21.).

Zakon o uređenju zadruga iz 1889. bio je donekle različit od prijašnjih zadružnih zakona jer je vrijedio na cjelokupnom području Trojedne Kraljevine, uključujući i područje pripojene Vojne

61 Krišković, *op. cit.* u bilj. 31, str. 61., 75.

62 Naredba Zemaljske vlade Odjela za unutarnje poslove od 14. veljače 1910. o obvezi izdvajanja dijela zadrugara iz zadružne imovine u gotovu novcu. Iz upravne prakse, Mjesečnik, 1910., str. 357. – 358.

63 Krbek, I., *Pravna konstrukcija hrvatske kućne zadruge*, Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. XXXVI (LIII), Beograd, 1–2, 1938., str. 2.

64 Kada je na zadružnoj imovini preostala samo jedna obitelj ili jedna osoba, ona je postala samovlasnik te su joj pripadala sva prava propisana OGZ-om. Rješenje kr. banskog stola od 21. rujna 1899., ujedno potvrđeno Rješenjem kr. stola sedmorice od 10. svibnja 1900., Mjesečnik, 1900., str. 480. Osim toga, čim je bila zatražena dioba zadruge, mogao je član zadruge oporučno raspolagati svojim dijelom neovisno o tome što ne zna što će mu na ime diobe pripasti. Plenarna rješidba kr. stola sedmorice od 18. lipnja 1914., Mjesečnik, 1914., str. 768.

65 Plenarna rješidba kr. Stola sedmorice od 2. srpnja 1910., Mjesečnik, 1912., str. 460.

krajine. U Zakonu je stoga prisutna dvovrsnost u načinu diobe što je posljedica različitog pravnog razvoja bivšega građanskog te krajiškog područja.

Član zadruge bila je svaka muška i ženska osoba koja: a) je živjela na građanskom području 1. travnja 1848., a na bivšem krajiškom području 7. svibnja 1850. kao suposjednica na zadružnom zemljištu; b) je rođena od roditelja zadrugara koji su bili u braku za čije je sklapanje bila potrebna dozvola kućegospodara i koji je morao biti zakonit; zakonitost braka se prosuđivala prema pravilima OGZ-a; c) se priženila ili udala u zadrugu; i d) osoba koja je primljena u zadrugu posebnim ugovorom (§1.). Svojstvo pravog člana zadruge mogla su steći i nezakonita tj. izvanbračna djeca djeca i to pozakonjenjem koje se provodilo prema §§ 160. i 161. OGZ-a (§2.). Iz ovoga proizlazi kako za zadružni odnos srodstvo nije bio uvjet *sine qua non* te je u zadruzi moglo biti i stranih, srodstvom nevezanih osoba iako je za njihov ulazak u zadrugu bila potrebna suglasnost svih zadrugara i dozvola kotarske oblasti. Uzadruženjem je novi, nesrodnički član zadruge dolazio u pravni odnos s cijelom zadrugom te je stjecao prava i preuzimao obveze prema cijeloj zadruzi.

Aktivno diobno pravo imao je predstavnik obitelji. Prema tome je samo onaj punoljetni muški ili ženski član zadruge, kojemu predstavnik nije bio živ ili je prestao biti članom zadruge, mogao tražiti diobu zadružne imovine. Diobu su zbog važnih razloga i uz privolu nadtutorstvene oblasti mogli tražiti štitnici i skrbnici za svoje štićenike i skrbljenike (§29.).

Na građanskom području nekretnine su se dijelile *per linea*, čiji su predstavnici bili na životu 1. siječnja 1837. Žena, kao predstavnica loze, izgubila je pravo ako se u zadruzi udala za zadrugara. Primljeni muški zadrugar dobio je ono što je bilo ugovoreno pri uzadruživanju, a ako nije bilo ništa ugovoreno, dobio je dio jednak dijelu svake loze koja je postojala u trenutku kada je on primljen u zadrugu. Ako se to nije moglo utvrditi, dobio je dio jednak dijelu svake loze postojeće u vrijeme diobe. Prema ovim pravilima dijelila se zadružna imovina i kada je nakon 4. travnja 1848. u zadrugu primljena cijela obitelj (§30.).[66] Udovica ili udovac bez djece imali su pravo uživanja zadružne imovine, a pri diobi u vlasništvo su dobili ¼ dijela imovine pokojnog bračnog druga (§31.). Kako bi izgledala ovako uređena podjela po lozama, možemo vidjeti na primjeru zadruge Bedeković kbr. 10 iz sela Mićevac, nedaleko od Zagreba koja se 1920-ih sastojala od dviju loza. Jednu lozu činio je predstavnik, ujedno i kućegospodar, i njegova supruga. Drugu lozu činilo je pet obitelji koje su brojile 36 člana. Dođe li do diobe zadruge, prvoj lozi (kućegospodar i supruga) pripala bi polovica zadružnih nekretnina, a drugoj lozi (njih 36) druga polovica nekretnina.[67] Iako ova zadruga nije tražila diobu, na njezinu se primjeru može razumjeti zbog čega se prigovaralo diobi *per linea*. Eventualna dioba bi prvoj lozi omogućila velike povlastice odnosno veliku imovinsku korist, iako je pitanje koliko je ona, sa svoja dva već postarija člana, zaista pridonijela stvaranju i povećanju zadružne imovine.

Dođe li do diobe, svaka je diobna grana morala dobiti propisanu najmanju zemljišnu izmjeru,[68] a ona je bila uređena na četiri različita načina ovisno o zemljopisnoj lokaciji (§35.). Na bivšem krajiškom području za nekretnine je vrijedila dioba *per capita*, s time da se dioba koja je bila dopu-

66 Kada god je postojao dogovor kojim je pri uzadruživanju bilo točno određeno na koliki dio zadružnih nekretnina postoji ovlaštenje, morao se taj dogovor i poštovati pri diobi. To je ujedno značilo da ako je tijekom vremena jedna od loza izumrla, njezin dio nije mogao prirasti dijelu one zadružne loze koja je primljena u zadrugu na točno određeni tzv. „stanoviti dio". Dio izumrle loze prirastao je preostalim rodnim lozama. Iz rješidbe Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade od 16. siječnja 1897., Mjesečnik, 10, 1900., str. 619. – 620.

67 Tončić, D., *Vrhovne upravne i sudske rješidbe k zakonu od 9. svibnja 1889. o zadrugama i zadružnoj noveli od 30. IV. 1902.*, Zagreb, 1925., str. 254. – 255.

68 Rješenje Zemaljske vlade od 18. veljače 1908., br. 5862, Tončić, *op. cit.* u bilj. 67, str. 106.

štena predstavniku obitelji protezala na suprugu i potomke (§32.).[69] Dok je u bivšoj Vojnoj krajini ovakav način diobe bio prihvaćen, u građanskoj Hrvatskoj ponovno su se čuli prigovori na *per linea* diobu smatrajući je nepravednom.[70] Za razliku od nekretnina, pokretnine, i na građanskom i na krajiškom području, dijelile su se između članova zadruge na jednake dijelove, dok su mlađi od 16 godina dobivali polovicu dijela (§33.). Ženski članovi zadruge mogli su biti isplaćeni, u naravi ili novcu, što je ostavljeno zadruzi na izbor (§34.). Ovo pravo odnosno obveza isplate pripadalo je cijeloj zadruzi, a ne onoj lozi kojoj je dotični ženski član zadruge pripadao.[71]

U odnosu na prijašnje zadružno zakonodavstvo smatralo se da je ovaj Zakon najbliži „narodnom duhu" iako je „(...) nelogički dozvoljavati u zadruzi (...) diobe (...)"[72] te su brojne pojedinosti i dalje ostale nedorečene. Ti nedostaci nastojali su se ispraviti dopunom iz 1902. godine[73] koja se, nakon što je donesena i zaživjela u praksi, smatrala velikim korakom naprijed u dotadašnjem zadružnom zakonodavstvu. Ipak je i nadalje kao posljedica tajnih dioba bilo slučajeva nesuglasja između zemljišno-knjižnog vlasništva i stvarnog posjedovnog stanja.[74] Zakon iz 1889. i dopuna iz 1902. prema svemu sudeći su, za razliku od prijašnjih propisa, djelovali donekle umirujuće na uzburkanu zadružnu problematiku, iako se tijekom godina njihove primjene pokazalo kako su potrebne promjene. Inicijativa za donošenje novog zadružnog zakona za hrvatsko-slavonsko pravno područje koja se javila neposredno prije početka Prvog svjetskog rata nije bila realizirana te su ovi propisi ostali na snazi do 1946. i donošenja Zakona o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije.[75]

5. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Zadružno zakonodavstvo, počevši od prvog Zakona iz 1870. god. pa do posljednje izmjene iz 1902. god. bilo je reakcija na uvođenje OGZ-a u kojemu je bio usvojen zatvoreni sustav stvarnih prava u kojemu je vlasništvo moglo biti individualno vlasništvo ili suvlasništvo. Slijedom toga nepriznavanje postojanja zajedničkog vlasništva karakterističnog za kućne zadruge onemogućavalo je njihovo uklapanje u novi pravni poredak i pitanje jesu li zadruge uopće potrebne. Neovisno o htijenjima onih koji su u zadruzi vidjeli „prvi i jedan od najvećih razloga velikom konzervatizmu našeg naroda, te jedan od važnih razloga, što u mnogomu pa i ekonomskom pravcu

69 Pri reorganizaciji Vojne krajine početkom 19. stoljeća u okviru rasprava o nasljeđivanju htjelo se kućegospodara odrediti za jedinog nositelja krajiške baštine. Međutim, ova je namjera izazvala veliko protivljenje te se tumačilo kako su u prošlosti svi zadrugari imali jednako pravo te ako se ta prava uskrate, uzrokovat će znatne posljedice. Krajiški zakoni koji su bili doneseni poslije priznavali su diobu po glavama, i to muškima, a od 1871. godine dioba se odnosila i na ženske članove zadruge. Ovakvo je rješenje prihvaćeno i u Zadružnom zakonu iz 1889. godine.

70 Tončić, *op. cit.* u bilj. 67, str. 259.

71 Rješenje Zemaljske vlade od 17. kolovoza 1912., br. 15 682, Tončić, *op. cit.* u bilj. 67, str. 110. – 111.

72 Sokolić, M., *Hrvatsko običajno pravo*, Mjesečnik, 7–8, 1943., str. 377. – 379.; Sokolić, M., *Hrvatska zadruga*, Mjesečnik, 11, 1944., str. 542. – 543.

73 Zakon od 30. travnja 1902. o promjeni odnosno nadopunjenju nekih ustanova zakona od 9. svibnja 1889. o zadrugah, *SZN*, godina 1902, komad VI, br. 32, str. 209. – 211.

74 Strohal, *op. cit.* u bilj. 25, str. 1059. Anonimni autor, *Jesu li hrvatski pravnici i sadanji zakoni krivi razpadanju kućnih zadruga i propadanju seljačkog posjeda?*, Mjesečnik, 9, 1944., str. 417.

75 Tončić, *op. cit.* u bilj. 68, str. 249., 266. – 267.; Zakon o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije, Službeni list FNRJ, br. 86/1946.

naš narod zaostaje“,[76] bilo je nemoguće na jednostavan način ukloniti zadruge te je njihovo daljnje postojanje uvjetovalo suživot dvaju privatnopravnih poredaka unutar hrvatsko-slavonskog pravnog područja: pravni poredak utemeljen na individualnom vlasništvu i pravni poredak obilježen zadružnim vlasništvom.[77]

Prihvaćena politika uklanjanja zadruga iz pravnog sustava svoju je realizaciju našla i u omogućavanju diobe zadruga. Stoga je svaki od zadružnih zakona, čak i posljednji koji je omogućavao stvaranje novih zadruga, predvidio diobu zadruge. Znatno složenije pitanje od pitanja treba li dopustiti diobu ili ne, jest prema kojim pravilima provoditi diobu odnosno kako prosuđivati ovlaštenje pojedinih zadrugara na zadružnu (nepokretnu) imovinu: *per capita* ili *per linea*. Pri tome su protivnici *per linea* podjele smatrali kako primjena ovog oblika diobe nema nikakvo povijesno utemeljenje te da je pojam zadruge protivan pojmu loze definiranom građanskopravnim uređenjem. Ipak, u usvojenim zadružnim zakonima pitanje diobe bilo je riješeno prihvaćanjem diobe *per linea* premda se istodobno najvećim nedostatkom svakog zakona smatrao upravo takav način diobe. Bila je to posljedica približavanja zadružnog uređenja OGZ-u i pravnom sustavu koji se u Hrvatskoj i Slavoniji počeo izgrađivati njegovim uvođenjem i koji je unatoč određenim dvojbama ipak predstavljao prekretnicu u razvoju modernog hrvatskog građanskog društva.

76 Košutić, M., *Revizija općeg građanskog zakonika*, Mjesečnik, 3, 1906., str. 168.

77 Čepulo, D., Tradicija i modernizacija: „Iritantnost“ Općeg građanskog zakonika u hrvatskom pravnom sustavu, Liber amicorum Nikola Gavella – građansko pravo u razvoju. Zbornik radova u čast 70. rođendana profesora emeritusa Nikole Gavelle, Zagreb, 2008., str. 41.

LITERATURA

Adamček, J., *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća.* Zagreb, 1980.
Anonimni autor, *Jesu li hrvatski pravnici i sadanji zakoni krivi razpadanju kućnih zadruga i propadanju seljačkog posjeda?*, Mjesečnik, br. 9, 1944., str. 417.
Bićanić, R., *Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873-1895*, Zagreb, 1937.
Bösendorfer, J., *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950.
Čapo Žmegač, J., *Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj*, Narodna umjetnost, Zagreb, 1996., br. 33-2, str. 179. – 196.
Čepulo, D., *Tradicija i modernizacija: „Iritantnost" Općeg građanskog zakonika u hrvatskom pravnom sustavu*. Liber amicorum Nikola Gavella – građansko pravo u razvoju. Zbornik radova u čast 70. rođendana profesora emeritusa Nikole Gavelle, Zagreb, 2008., str. 1. – 50.
Defilippis, J., *Razvoj obiteljskih gospodarstava Hrvatske i zadrugarstvo*, Sociologija sela, god. 43, br. 167 (1), 2005., str. 43. – 59.
Galjer J., *Osvrt na hrvatsku seosku obitelj*, Mjesečnik, br. 6, 1885., str. 290. – 294.
Gavazzi, M., *Sudbina obiteljskih zadruga jugoistočne Europe*, Gavazzi, M. (ur.), Vrela i sudbine narodnih tradicija, Zagreb, 1978., str. 80. – 93.
Gross, M., *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb, 1984.
Gruber, M., *Misli o seljačkom nasljednom pravu*, Mjesečnik, knjiga II, br. 7, 1913., str. 639. – 654.
Košutić, M., *Revizija općeg građanskog zakonika*, Mjesečnik, br. 3, 1906., str. 161. – 176.
Krbek, I., *Pravna konstrukcija hrvatske kućne zadruge*, Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. XXXVI (LIII), Beograd, br. 1–2, 1938., str. 1. – 6.
Krešić, M., *Entitlement of Female Descendants to Property of Croatian Communal Household*, Journal on European History of Law, vol. 2, 2011., str. 73. – 85.
Krišković, V., *Hrvatsko pravo kućnih zadruga*, Zagreb, 1925.
Mažuranić, V., *Prinosi za hrvatsko pravno povijesni rječnik,* Zagreb, 1908.
Pavličević, D., *Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća*, Radovi Filozofskog fakulteta Zavoda za hrvatsku povijest, *vol.* 20, Zagreb, 1987., str. 129. – 158.
Pavličević, D., *Hrvatske kućne zadruge I (do 1881).* Zagreb, 2010.
Pavličević, D., *Pokušaj tipizacije kućnih zadruga*, Naše teme 33, br. 10, 1989., str. 2653. – 2659.
Rihtman-Auguštin, D., *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb, 1984.
Sicard, E., *Razmišljanja o postojanju i konceptu kućnih ekonomskih zajednica*, Sociologija sela, god. XII, br. 43 (1), 1974., str. 28. – 52.
Sokolić, M., *Hrvatska zadruga*, Mjesečnik, 1944., br. 11, str. 542. – 543.
Sokolić, M., *Hrvatsko običajno pravo*, Mjesečnik, br. 7–8, 1943., str. 377. – 379.
Strohal, I., *Postanak i vrijednost sada valjanih zakona o zadrugama u Hrvatskoj i Slavoniji*, Mjesečnik, br. 1, 1908., str. 36. – 45.
Strohal, J., *Razvitak zadružnog prava u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb,1907.
Szűcs, J., *Oris triju povijesnih regija Evrope*, Bibó, I.; Huszár, T.; Szűcs, J. (ur.), Regije evropske povijesti, Zagreb, 1995, str. 145. – 214.
Šidak, J., Gross, M.; Karaman, I.; Šepić, D., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914,*. Zagreb, 1968.
Utješenović Ostrožinski, O., *Kućne zadruge. Vojna Krajina*, Zagreb, 1988.
Vernić, V., *Zaštita seljačkog posjeda*, Mjesečnik, br. 3, 1939., str. 119. – 131.
Mjesečnik, 1882.

Mjesečnik, 1883.
Mjesečnik, 1900.
Mjesečnik, 1910.
Mjesečnik, 1912.
Mjesečnik, 1914.
Hrvatski zakoni III, Zagreb, 1900.
Mala sbirka zakonah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju i za hrv.slav. Krajinu – Gruntovni red i naknadne mu naredbe, Zagreb, 1879.
Posilović, S., *Opći austrijski građanski zakonik,* Zagreb, 1900.
Smrekar, M., *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Knjiga četvrta*. Zagreb, 1903.
Tončić, D., *Vrhovne upravne i sudske rješidbe k zakonu od 9. svibnja 1889. o zadrugama i zadružnoj noveli od 30. IV. 1902.*, Zagreb, 1925.
Vežić, M., *Pomoćnik za javnu upravu. Sbirka najvažnijih zakonah i naredbah*, Zagreb, 1884.
Vežić, M., *Urbar hrvatsko-slavonski*, Zagreb, 1882.
Zapisnik Sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hèrvatske i Slavonske 5. i slědećih měseca lipnja i sèrpja danah godine 1848 dèržanog, U Zagrebu, tiskom bratje Županah, knjigotiskarah i knjigotaržacah, 1848.
Privremena naredba o gruntovnicah i uknjižnicah pri kotarskih sudovih u krunovini Hervatskoj i Slavonii, *Sveobći dėržavo-zakonski i vladni list za Carevinu Austriansku*, godina 1850., komad CXXXV, br. 382.
Zakonski članak IV:1870. ob uredjenju zadrugah, *Sbornik zakonah i naredbah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1870., komad XVI, br. 50.
Zakonski članak o pravostaji za diobe zadružnih dobara na temelju zakonskog članka IV:1870., *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1872., komad VII, br. 36.
Zakon od 3. ožujka 1874. o zadrugah, *Sbornik zakonah i naredbah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1874., komad IX, br. 18.
Zakon od 8. prosinca 1877. kojim se dopunjuje zakon od 3. ožujka 1874. o zadrugama u pogledu razređivanja sa zadružnim dijelovima za vrijeme nerazdijeljene zadružne zajednice, *Sbornik zakonah i naredbah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1877., komad XXXIII, br. 72.
Zakon od 9. svibnja 1889. o zadrugah, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1889., komad VIII, br. 32.
Zakon od 30. travnja 1902. o promjeni odnosno nadopunjenju nekih ustanova zakona od 9. svibnja 1889. o zadrugah, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1902., komad VI, br. 32.
Zakon o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije, *Službeni list FNRJ*, br. 86/1946.

Mirela Krešić, PhD, Assistant Professor,
Faculty of Law, University of Zagreb

CROATIAN COMMUNAL HOUSEHOLD: *PER LINEA* OR *PER CAPITA* DIVISION

Summary

The division of communal households was considered "the greatest and the most important structural change" that marked the Croatian society in the second half of the 19th century. The problem of the division was two-fold and appeared as a result of doubts whether to enable the division of households and, if so, according to which criteria it should be done. Due to the accepted policy of removing household from the legal system, as a relic of the past, all communal household laws (1870, 1874, 1889) accepted the division, i.e. the *per linea* division. As a result of the analysis of the legal framework, published judicial and administrative practice and various discussions, we believe that, despite constant objections, the adoption of the *per linea* division is the result of the convergence of the communal household legislation to the General Civil Code and the legal system based on the GCC, whose development started in Croatia and Slavonia after its introduction.

Key words: communal household, Croatia and Slavonia, division, *per linea*, *per capita*, General Civil Code (GCC)

Mirela Krešić, Dozentin an der Fakultät für Rechtswissenschaften der Universität Zagreb

KROATISCHE HAUSGENOSSENSCHAFT: DIE TEILUNG *PER LINEA* ODER *PER CAPITA*

Zusammenfassung

Teilung der Hausgenossenschaften wurde als „die größte und wichtigste strukturelle Veränderung" bestimmt, die kroatisce Gesellschaft des 19. Jahrhundert geprägt hat. Das Problem der Teilung von Hausgenossenschaften war in zwei Richtungen gelöst, als Resultat der Zweifel, ob die Teilung der Genossenschaften ermöglicht werden sollte, und wenn ja, nach welchem Kriterium. Nachdem die Politik der Aufhebung der Hausgenossenschaften als Reliktes der Vergangenheit angenommen wurde, wurde die Teilung *per linea* in allen Gesetzen über Genossenschaften (von den Jahren 1870, 1874 und 1889) implementiert. Durch die Analyse des relevanten gesetzlichen Rahmens, der veröffentlichten Gerichtsurteile und verschiedenen Erörterungen zu diesem Thema, sind wir zur Schlussfolgerung gekommen, dass die Annahme der Teilung *per linea*, trotz ständigen Einwendungen, als die Folge der Annäherung des Systems der Genossenschaften zum Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch betrachtet werden kann, sowie dem Rechssytem, das nach der Einführung dieses Gesetzes in Kroatien und Slawonien hergestellt wurde.

Schlagwörter: Hausgenossenschaft, Kroatien und Slawonien, die Teilung, *per linea*, *per capita*, Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)